

In de ochtend kon er, afgeschermd, in alle rust worden gewerkt...

Resultaten project Oude braakballen

Wat oude ballen kunnen vertellen...

Tot begin jaren zeventig van de vorige eeuw waren gegevens uit braakballen in de meeste regio's van Nederland maar mondjesmaat beschikbaar. Op basis daarvan is een belangrijke zoölogische bijdrage geleverd door ene mevrouw Schreuder die in de jaren veertig zeer interessante resultaten publiceerde over de prooidieren in die braakballen. Afgelopen jaar zijn alle oude nog bewaarde partijen geanalyseerd. De laatste grote partij werd gezamenlijk uitgeplozen in de LiveScience hal van Naturalis op 27 december 2013, waarmee het project werd afgesloten.

Kees Mostert

Aanleiding In 2012 werd in de collectieruimte van Naturalis een aantal oude braakbalpartijen in oude dozen aangetroffen, waarvan de meeste circa 65 jaar geleden verzameld waren. Een deel van deze partijen was uitgeplozen en (vaak) gesorteerd per braakbal in een luciferdoosje en een ander deel was nog niet uitgeplozen. Uit de manier waarop deze schedelresten werden bewaard was wel duidelijk dat

deze nooit op naam waren gebracht (veel schedels waren bijvoorbeeld nog overdekt met pluishaar uit de braakballen). De partijen waren ordelijk per doos bewaard en gerangschikt, en waren voorzien van (de oorspronkelijk hand geschreven) etiketten met informatie over onder meer vindplaats, datum en verzamelaar. De analyse van deze partijen kan waardevolle informatie opleveren over de vroe-

gere verspreiding en dichtheden van een aantal kleine zoogdieren, die gebruikt kunnen worden voor de nieuwe Nederlandse Zoogdieratlas en andere fauna-projecten. Daarnaast is het bijzonder dat er uit deze periode relatief weinig braakbalanalyses bekend zijn. Als er oude braakballen beschikbaar zijn kan een vergelijking met data van nu relevante gegevens opleveren en trends in populaties tonen met een gro-

tere betrouwbaarheid.

Tot begin jaren zeventig van de vorige eeuw waren geanalyseerde braakbalpartijen in de meeste regio's van Nederland maar mondjesmaat beschikbaar. Afgelopen jaar zijn alle oude partijen geanalyseerd. De laatste grote partij werd gezamenlijk uitgeplozen in de "LiveScience hal" van Naturalis op 27 december 2013, waarmee het project werd afgesloten.

Verrassingen Het openen van een oude doos met braakballen was steeds weer een verrassing en leidt niet altijd tot geschikt onderzoeksmateriaal. Soms gaat het om in kranten gewikkelde ballen van blauwe reigers waar meestal nauwelijks resten van kleine zoogdieren zijn terug te

vinden, of om ondefinieerbare braakballen of resten of tot gruis vergane restanten van schedels. Maar soms ook tot grote partijen braakballen van kerkuilen uit regio's waar nog nauwelijks iets van bekend was.

Indrukwekkend waren de grote hoeveelheden luciferdoosjes en sigarenkistjes, waarop met minuscuul gekrabbel allerlei details over vindplaatsen en omstandigheden zijn opgeschreven. In de luciferdoosjes bevinden zich per bal eindeloze hoeveelheden schedelresten, vaak netjes uitgeplozen, maar nog nooit gedetermineerd, laat staan gedigitaliseerd. Soms is de bovenkant van een luciferdoosje er zelfs uitgeknipt en vervangen door een doorzichtig stukje papier.

De oudste braakbalpartijen waren afkomstig uit juni 1933. De meeste partijen

komen uit de periode 1949 tot en met 1951. Enkele uitzonderingen uit latere jaren zijn Terschelling (september 1972), Gieten (juni 1974) en gemeente Hontenisse (maart 1971).

In 49 gevallen was de betreffende braakballenpartij wel al geplozen, maar waren de schedelresten nog niet gedetermineerd of genoteerd. In de overige gevallen waren de braakballen nog intact.

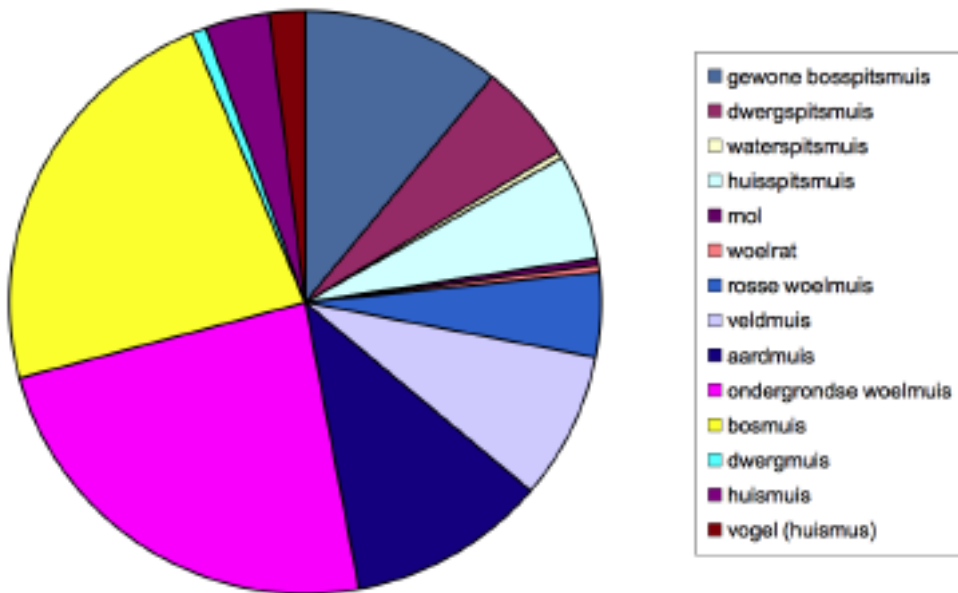
De braakballen waren afkomstig van 10 verschillende soorten predatoren. De meeste partijen waren afkomstig van de kerkuil (24 partijen). De ransuil was een goede tweede (11 partijen). Vervolgens waren 6 partijen van de torenvalk. Braakballen van andere predatoren waren slechts mondjesmaat vertegenwoordigd.

Enige resultaten In totaal zijn oude braakballen van 63 lokaties in Nederland onderzocht. Het merendeel had dus betrekking op kleine partijen. Uiteindelijk werden meer dan 3300 prooidieren in de braakballen op naam gebracht. Daarvan had het overgrote deel betrekking op kleine zoogdieren. Er waren relatief veel partijen afkomstig uit het oosten en zuiden van ons land.

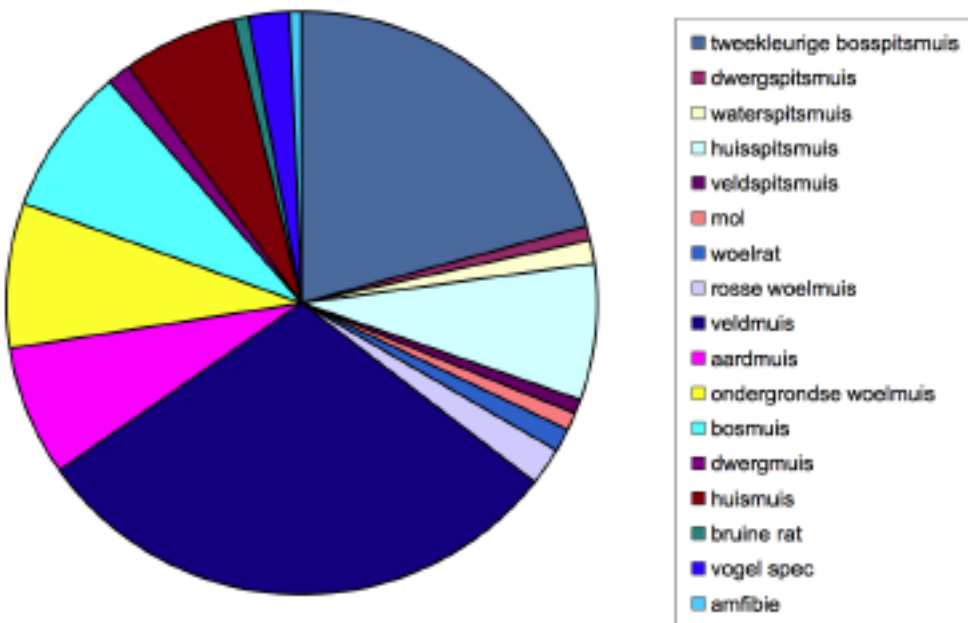
De meest interessante resultaten geven grote kerkuilenpartijen van meer dan 60 jaar geleden, zoals een grote verzameling schedeltjes en botjes, die begin 1949 verzameld zijn in Geverik in Zuid-Limburg. Wat een variatie in soorten en aantallen in deze partij! Genoteerd werden 28 tweekleurige bosspitsmuizen, 14 dwergspitsmuizen, 1 waterspitsmuis, 15 huisspitsmuizen, 1 mol, 1 woelrat, 12 rosse woelmuizen, 21 veldmuizen, 28 aardmuizen, maar liefst 61 (!) ondergrondse woelmuizen, 59 bosmuizen, 9 huismuizen, 2 dwergmuizen en 5 huismussen, in totaal dus 257 prooidieren. Voor visuele weergave zie figuur 1.

Ook een partij uit Gulpen was erg interessant, waarin 626 prooien en 15 soorten kleine zoogdieren werden aangetroffen. Meest algemeen zijn veldmuis (30%) en tweekleurige bosspitsmuis (21%). Het aandeel ondergrondse woelmuis (8%) en huismuis (6%) is opvallend hoog. Meest bijzonder was de veldspitsmuis, inmiddels al enige decennia uit Zuid-Limburg verdwenen. Bijzonder waren ook de acht waterspitsmuizen en zes mollen. Voor visuele weergave zie figuur 2.

Uiteindelijk werden in alle partijen gezamenlijk restanten van 23 kleine zoogdieren in de braakballen vastgesteld. De meest bijzondere meldingen hadden betrekking

Figuur 1 Geverik - vondsten van prooidieren in braakballen van de kerkuil

Figuur 2 Gulpen - vondsten van prooidieren in braakballen van de kerkuil

op waterspitsmuis, veldspitsmuis, noordse woelmuis, ondergrondse woelmuis en incidentele vondsten van egel, zwarte rat en eikelmuis. De meest bijzondere worden hieronder doorgenomen.

Curiositeiten In een ransuilenbraakbal afkomstig uit gemeente Hontenisse in maart 1971 zijn restanten van een jonge egel aangetroffen (veel fijne stekelharen). De vondst van een egel in een braakbal is zeer opmerkelijk en een zeldzaam verschijnsel. In juni 1974 werden enkele braakballen van de ruigpootuil verzameld die toen enige jaren tot broeden kwam in het bosgebied rond Gieten. De braakballen werden volgens het bijgeleverde briefje verzameld in de nestholte (nadat de uilen waren verdwenen). Er werd geen naam vermeld. Helaas ging het maar om enkele braakballen. In deze braakballen waren de schedelresten van twee veldmuizen, een bosmuis, een niet nader te determineren muis en twee loopkevers aanwezig.

Het westen van het land Materiaal van heel Nederland werd onder de loep genomen, maar er werd met extra aandacht uitgekeken naar braakballen van de kerkuil in het westen van het land. De kerkuil is hier sinds de jaren vijftig namelijk vrijwel verdwenen, waardoor er vrijwel geen oude analyses beschikbaar zijn. Er was een schedelrest van waterspitsmuis, afkomstig van kerkuilenbraakballen die in april 1944 zijn verzameld in Raaphorst te Wassenaar. Interessant om te weten dat er in de oorlogsjaren hier kerkuilen aanwezig waren. Ook in landgoed Oud-Poelgeest bij Leiden zijn braakballen van kerkuilen gevonden, verzameld in mei 1944, waarin meerdere waterspitsmuizen en een dwergspitsmuis werden aangetroffen. In de Nieuwkoopse Plassen zijn in april 1943 enige braakballen van de ransuil verzameld, waarin alleen noordse woelmuizen aanwezig waren.

De waterspitsmuis is een soort van moerassen en andere waterrijke biotopen. Er zijn aanwijzingen dat de soort is achteruit gegaan. Deze kunnen mooi worden gestaafd met "nieuwe" gegevens uit deze oude dozen. De soort werd in 10 braakbalpartijen aangetroffen met een totaal van 28 exemplaren. Alle vondsten zijn afkomstig uit kerkuilenbraakballen. Relatief veel dieren (6 exemplaren) werden aangetroffen in een kleine partij afkomstig uit Linschoten (Utrecht).

Opmerkelijke soorten en aantallen De veldspitsmuis werd in drie partijen aangetroffen (12 exemplaren) in Zuid-Limburg. Het gaat om 5 exemplaren aan de voet van de Bemelerberg in sep. 1949, 1 exemplaar in St. Geertruid in jan. 1949 en 6 exemplaren in de kerktoeren van Gulpen in 1948/1949. Sinds de jaren vijftig is de veldspitsmuis verdwenen uit Zuid-Limburg. Het gaat inmiddels dus om historische meldingen. De noordse woelmuis is een soort van rietmoerassen en dynamische omstandigheden. Hoewel het areaal van deze soort weinig is gewijzigd, hebben daarbinnen aanzienlijke veranderingen plaatsgevonden. Er zijn drie opmerkelijke vindplaatsen; zowel in Heer als in Cadier en Keer werd een exemplaar geplozen. Dit zijn eenmalige vondsten en zeer waarschijnlijk verslepingen. De vondsten bij Den Dungen in de omgeving van Den Bosch zijn interessanter; hier werden 5 exemplaren geplozen van een partij. Dit kan wijzen op een populatie en/of leefgebied die inmiddels zijn verdwenen. Van de ondergrondse woelmuis werden in 10 braakbalpartijen 240 exemplaren gevonden. In sommige partijen werden grote aantallen dieren gevonden. Dit geldt vooral voor Geverik (61 exemplaren), Nuth (49 exemplaren) en Gulpen (58 exemplaren). In Neercanne werd een jong exemplaar van de eikelmuis aangetroffen in een braakbal, verzameld op een binnenplaats

van kasteel Neercanne. De huismuis lijkt ruim een halve eeuw geleden een stuk talrijker aanwezig in braakballen dan momenteel het geval is. De soort werd in 18 braakbalpartijen aangetroffen met een totaal van 161 exemplaren.

De zwarte rat werd eenmaal met zekerheid aangetroffen in de braakballen.

Naturalis Op zowel 27 december 2012 als 27 december 2013 werden gezamenlijke pluisdagen georganiseerd in Naturalis om de laatste grote partij oude braakballen gezamenlijk uit te pluizen. Maar liefst 18 ervaren mensen uit het hele land waren bereid deze "derde" kerstdag pluizend door te brengen in de "LiveScience" hal van Naturalis. De bedoeling hiervan was om zo veel mogelijk mensen in aanraking te laten komen met onderzoek, in dit geval het analyseren van oude braakballen

In de ochtend konden we rustig achter de schermen werken. Gedurende deze uren werd de grote partij uit Gulpen (Zuid-Limburg) uit 1949 geanalyseerd. Een goede gelegenheid om ervaring op te doen en kennis te delen met niet alledaagse soorten. In de middag werden de oude braakballen verruild voor braakballen van veel recentere data en mochten de museumbezoekers meedoen. De onderzoeksarena liep vol met honderden kinderen en ouders. En alle serieuze ochtendpluizers ontpopten zich tot enthousiaste educatiemedewerkers. Kinderen kregen allemaal 1 braakbal te pluizen. De schedels en kaken zijn door ons gecontroleerd en genoteerd. De kinderen werd duidelijk gemaakt dat ze meedoen aan een belangrijk onderzoek naar de verspreiding van muizen. Daarna namen de trotse onderzoekertjes de botten en andere resten mee naar huis om ze later aan hun juf of meester te laten zien.

Dankwoord Al met al werd dit onderzoek op grootse wijze afgesloten. Hierbij wil ik Steven van der Meije, Wendy van Bohemen en Guido Keijl van Naturalis bedanken voor het beschikbaar stellen van het materiaal en het assisteren bij de analyses. Waardevolle vondsten werden opgenomen in de collectie van Naturalis. Van de algemene soorten werden per soort ten minste 10 schedelresten bewaard en eveneens opgenomen in de collectie.

...dat was in de middag wel anders !

Verder lezen?

Zie voor literatuur naar aanleiding van dit artikel www.zoogdiervereniging.nl/zoogdier. Referenties in dit artikel verwijzen naar op deze website vermelde publicaties.